

FÖLJEGYZÉSEK SALAMON FERENCZRŐL.

(Befejező közlemény.)

Majdnem öt esztendeig feléje sem néztem Budapestnek, s ezalatt inkább csak a lapok útján értesültem *Salamon* életének egyes mozzanatairól; pl. 1880. június 2-án arról, hogy az időközben elhunyt *Somhegyi* Ferenc egyetemes történelmi tan-zékét háromfelé osztják s az ókort *Mangold* Lajos aradi tanár-társam, a középkort *Salamon* Ferenc, az újkort *Marczali* Henrik venné át. 1881. január 14-én hallottam, hogy a budapesti egyetem, a melynek már évek óta tanára volt, őt is megtette tiszteletbeli doktornak.

1883-ban pályáztam a Kisfaludy-Társaságnál egy magyar nő (Anjou Mária királyné) életrajzával s a társaság november 28-án *Szász* Károlyt, *Heinrich* Gusztávot s éppen az életrajzokat mindig lekicsinylő *Salamon* Ferencet küldte ki bírálónak. Mint tudományos munkát kiemelték és *Salamon* szerint benne a történelmi adatok, melyek a viszonyok földéítésére szolgálnak, nagy gonddal, szabatosággal és tárgyilagossággal vannak egybeállítva, de nem az a széppróza, melyre a Társaságnak szüksége lett volna s így csak mint tudományos munkát dicsérték meg.

1884. április 9-én *Szilágyi* Sándorral és *Szabó* Károllyal, kit csak most ismertem meg, az egyetemi könyvtárból kísétáltunk a Damjanics-utcába, *Salamon* Ferenchez, kit *Szilágyi* váltig szorongatott, nyilatkozzék részletesen Mária királynéről; de az öreg egy kissé lustáskodott; inkább ráfogta, hogy nagyon jó könyv az, megjelenhetik úgy, ahogy van. *Szilágyi* ezzel a könyvvel indította meg még abban az esztendőben új díszes vállalatát, a Magyar Történelmi Életrajzokat.

Mikor már, mint gimnáziumi tanár, megint budapesti lakós lettem, 1886. november 2-án az egyetemi könyvtárban jókedvűen üdvözölt abból az alkalomból, hogy Dósa Györgyöm második kiadásban jelent meg. Utóbb (1887. január 13.) saj-

nálta, hogy *Pauler* Gyula, kivel akkor erős polémiát folytatott, nem maradt meg Wesselényi nádor koránál, hogy elmondja a dolgokat úgy, ahogy találta. Szerinte az Árpádok kora, melybe belefogott, nem Paulernek való feladat.

Febr. 19-én meglátogattam őt lakásán. Adatokat kért Dósa korából Budapest történetéhez; adtam is elég sokat, de már nem jutott el odáig s vissza sem adta. *Paulerrel* támadt vitájának csak azért örült, mert így majd bele köt a fővárosi tanács és nem szavazza meg a Budapest történetének megírásáért járó további ötezer forint honoráriumot úgy, hogy a munka abba-marad s ő más munkába foghat. A honoráriumot azonban megszavazták s ezzel mostan már talán egész életére lekötötték. Közben csak útjában akadt kisebb munkákkal foglalkozhatott. A magyarok hadviselése módjáról írt könyve már készen állt Budapest monografiájának megírása előtt.

Említettem neki, hogy útjába eső kisebb munkának tekinthetné Magyarországnak a művelt közönség igényeihez alkalmazott egy-két kötetes történetét; nagy jót és hatást tenne, ha csak egyetemi előadásainak vezetőfonalát adná is ki. Azt felelte, hogy ő az egyetemen *élőszóval* mer ugyan itéletet mondani, könyvben azonban már nem tudná azt olyan könnyedén tenni. Erre mondtam, hogy így sohasem lesz megírva a magyar történelem, mert sohasem lesz tisztázva minden egyes pontja; már pedig mindig jogunkban áll elmondani azt, a mi történelmi tekintetben legvalószínűbbnek látszik. Hát hiszen — felelte — gondolt is ő arra, hogy korrendben kútfő-tanulmányokat tegyen s így végezze föladatát; de másnemű dolgok, pl. Budapest monografiája, elvonták tőle. A tanárság már nyűg öneki és nem elégíti ki. Nem szónok! Mint író szeretett volna élni s ha teljesen biztos lehetne arról, hogy a hivatalos lap (a Budapesti Közlöny) szerkesztője marad, képes volna megválni tanszékétől. Szerkesztősége azonban nem biztos és már kockán forgott. Ha pedig *Apponyi* lépne kormányra, őmaga mondana le a szerkesztőségről.

És a többi. Sokat beszélt és jókedvvel, úgy, hogy kétszer is kellett búcsuznom, míg — harmadfél óra múlva — távozhattam.

Az Országos Levéltárba menve, 1887. április 6-án a Siklón összetalálkoztam Salamon Ferencsel s vele és *Szemák* István kollégámmal együtt haladva a budai régi városháza előtt,

Óvári "Lipóttal találkoztunk össze „Itt van az egész Történelmi Társulat!” mondta egy kis idő múlva *Gyulai Pál*, akinek szintén erre volt az útja; s hitta Salamon, menjen vele Paulerhez, az Orsz. Levéltárba. „Nem megyek, mert ottan rám uszítják a kutyákat.” Erre *Gyulai* megjegyezte, hogy a Pauler—Salamon közti polémiának a Budapesti Szemlében csak azért adott helyet, mert Salamon régi munkatárs. „Itt van újnak Márki úr” — hergette Salamon „Márki-urat én már régen felszólítottam, de nekem nem ír; talán azért haragszik, mert azt mondtam neki, hogy írjon, de ne modernizálja Dósát.” Vitatta, hogy ha a historikusok nem kritizálják meg egymást, nem szakembereknek kell beleszólniok dolgaikba; annak idején így bírálta ő meg *Thaly Kálmán* első nagyobb munkáját, *Bottyánt*. *Salamon* erre elbeszélte, *Thaly* most megjelent *Bercsényijéből* a *Pesti Napló* mutatóványt akarván közölni, megbízta egy munkatársát, hogy szemeljen ki belőle egy tárcára való; de az nem tudott egy tárcára való összefüggő részt kikeresni, annyi az oklevelekkel való megszakítás benne.

Néhány hét múlva, május 13-án *Salamon* figyelmeztetett s kezembe is adta *Freemannek* a történelem tanulmányozásáról angol nyelven akkor megjelent jeles könyvét; később, hat év múlva, *Hegedüs Pál* brassói tanár bemutatta nekem annak magyar fordítását, melyet azután *Gyulai Pál*, kinek ez ügyben írtam, ki is adott az *Olcsó Könyvtárban*. Szeptember 27-én panaszkodott, hogy emlékező tehetsége gyöngül s hogy már régebben is, kivált nőtlen korában, elhanyagolta saját ügyeit, mert sohasem volt „praktikus” ember. Mondtam neki, hogy a Történelmi Társulat vándorgyűlése alkalmából *Déván* csapattal megnéztük szülőházát; mire megjegyezte, hogy hát hiszen épen azért nem jött el velünk, mert kerülni akarta a felköszöntéseket. Úgy emlékezett, hogy a diplomára néző jobboldali sarokszobában született. Fiatal korában író sohasem akart lenni; a körülmények kényszerítették, hogy az legyen; de már arra, hogy minden alkalommal írjon és szerepeljen, mint pl. *Jókai*, sohasem tudta magát elhatározni.

Okt. 26-án maga mondta, hogy egyik multkori előadásán *Dósa György* forradalmáról írt könyvemet megdicsérte, de mégis figyelmeztette hallgatóit, mint azt 1887. végén egyetemi magántanári képesítem alkalmával is tette, hogy „munkám politikai iránya ellen sok kifogást lehet tenni”, a nyilvános

kritika annak idején meg is tette a kifogásokat. A történetíró bírói tisztével nem fér meg, hogy az akár felekezeti, akár politikai határozott állást foglaljon el s mégkevésbé, hogy e részben a szélsőségig menjen, mint ahogy itt-ott én tettem, ki egy XVI. századbeli néplázadásban s annak vezetőjében az elvharcot és a demokratikus eszmék hőjét látja. Mentségemet abban találta, hogy némileg eddigi történetírásunk nyomait követtem, a mely szintén gyűlölködő és sok részben igazságtalan az azonkorbéli arisztokrácia iránt s némileg a XIX. század szabadelvűségét követeli a XVI. században, — bár Dósa Györgyöt s a nevére ismert lázadást egyik sem szépíti, legfeljebb az akkori arisztokráciát teszi érte felelőssé s nem a rendszert. Mentségül szolgál még a választott irodalmi forma is. A biografikus forma a legtöbb esetben önkénytelenül hajlandóvá teszi az író, hogy hősenek ügyvédjévé, mintegy pártosává legyen, holott a történész kötelessége az, hogy a kor általános szellemének felfogásáig s a pártokon felül emelkedjék. Azonban a tárgyra vonatkozó adatok — szerinte — munkámban sok tájékozottsággal vannak összeszedve s az események lefolyásának előadásában kritikai képességet látott s a sokféle viszony számbavételét, kombinációját látta. A mit az országos viszonyokra nézve ebben a munkában talált, leszámítva a demokratikus irányzatot, szintén értékesnek, rajznak minősítette.

Április 16.-án elmondta, hogy fiatal korában festőnek készült s ha akkor — mint hozzátette „szerencsére”, — szembajrt nem kap, ki tudja, milyen negyedrangú festő lett volna belőle. Azután író szeretett volna lenni, de br. Eötvös József unszolására tanárrá kellett lennie, holott nincs benne rétori képesség; amit szépen tudna leírni, kimondva ellaposodik. Most látja — úgymond, — mennyit öregedett s mily sokat mulasztott el, amit megtehetett volna. *Eötvös* váltig nógatta, írja meg az Anjouk történetét, mert igazán csak velök kezdődik Magyarország története. S bár inkább tette volna — sóhajtott, — mint-hogy annyi időt fecséreljen Budapest multjára, mert míg azt hosszasan kutatta, bátran megírhatta volna az ország egész történetét. (S talán ma sem volna késő kiadni az egyetemen a magyar történelemből és a középkor történetéből tartott előadásainak szövegét, ha csak tanítványainak följegyzésében is.)

Egyszer (1891. március 20.-án) ebéd után nagyon jókedvében találtam: szinte szökdécselve sétálgatott. Amint mondta,

ebédnél bort, utána egy kis konyakot iszik, hogy nekilendülve, az egyetemen előadást tarthasson. De megvallotta, hogy ez sem izgatja már s előadás után igen fáradtnak érzi magát. Már ebben az esztendőben is csak barátainak unszolására tanított; de mostan lemond, vagy inkább nyugalomba megy és egy millióért sem tanít tovább. Este kilenckor fekszik, reggel kilenckor kél, délig mégis álmos; ezt annak jeléül vette, hogy ő már nem produkál többet.

Ez volt utolsó hosszabb beszélgetésünk.

III.

Már a kolozsvári egyetem tanára voltam, mikor 1892 október 10.-én mély megindulással értesültem, hogy Salamon Ferenc október 9.-én éjszaka elhunyt. 11.-én, a temetés napján, előadásom elején tanítványaim állva hallgatták meg legnagyobb történetírónkról, mesteremről mondott megemlékezésemet.¹ Figyelmeztettem őket, hogy a magyar történetvizsgálatot ő terelte jobb útra. Amit erről írt, klasszikus darabja a történelem filozófiájának s kezdő historikus kezébe ennél jobb kalauzt alig adhatunk. S mit így kifejtett az elméletben, átvitte a gyakorlatba is. „Magyarország a török hódítás korában” című munkájával megállapította azt a színvonalat, mely egyúttal az európaiság színvonala s mely alá többé nem szabad sülyednie történetírásunknak. Nem az adatok gyűjtésében, hanem az adatok feldolgozásában volt igazán nagy. S annál nagyobb, mert sohasem hírnevet, hanem igazságot keresett a történelemben. Kálvinista létére is mindjobban érdekelte a középkor, melynek Szent Severinusa nagyobb tiszteletre gerjesztette, mint a világ minden mondvacsinált története. Pedig Magyarország történelme a királyok politikai és katonai tettén kívül akkor még alig gondolt egyébnek az elbeszélésére. Tanár és író volt, de az előadásnak csak az irodalomban művésze. Két évtizeden át nemzete multját, közben tizenkétszeteig a középkor történetét is előadta. Új volt rá nézve ez a tárgy, mert hiszen a mi történelmünket odáig nem tekintették az egyetemes történelem részének. Pedig éppen ő mutatta meg, hogy valóban része. Aki nem tudja, miként elemezte ő Leó császár taktikáját, annak nincs igazi fogalma a bizánci írókról s arról a fontos had-

¹ Közölte a „Kolozsvár” 1892., 232. sz.

tani változásról, melyet a magyarok honfoglalása okozott; amely magyar nem ösmeri tőle Budapest történetét, legalább is annyit veszít, mint az az olasz, aki sohasem forgatta Machiavelli Isteria fiorentineját. Mert nem egy város történelme az, hanem az egyes korokat mozgó szellem nyilvánulásának helyhezkötése. Aki nem ösmeri a török hódításról, vagy az első Zrinyiekről írt művét, sohasem jön egészen tisztába a keleti kérdéssel, mert ezt a világraszóló történelmi és politikai kérdést a magyar történetkutatás eredményeinek meghallgatása nélkül sohasem lehet megoldani. Aki nem olvassa el a magyar királyi szék betöltéséről s az 1741. évi országgyűlésről írt tanulmányait, sohasem alkothat magának helyes véleményt azokról a nagy koalíciókról, melyek a XVIII. század első felében egész Európát forrongásba hozták.

Salamon történetírói jelentősége abban áll, hogy a magyar történetírást nélkülözhetetlenné tette az egyetemes történelmi események megítélésében s egy kis iskolát teremtett itthon, mely útmutatása szerint haladt tovább. Annyi eszmével, tanítószéken és az irodalomban egyaránt, egy magyar történettudós sem gazdagította történetirodalmunkat, mint ő; s ez az oka, hogy — bár inkább csak szakemberek ösmerték — az egész nemzet történelmét összefoglaló nagy műve hiányában is nagyobb hatása volt minden elődénél. Benne akkor vezérét vesztette el a magyar történetírás és sokáig kell másik vezérre várnia. A legszellemesebb magyar történetíró volt, kiről az egyetemes történetírás csak nyelvünk elszigeteltsége miatt nem vett illő tudomást.

1893 június 11.-én, mikor Déván a Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat gróf Kuun Géza vezetése alatt leplezte le *Salamon* szülőházának emléktábláját, *Szádeczky* Lajossal együtt a kolozsvári egyetemet képviseltem, de *Szádeczky* lelkes beszéde szerint távollevő tanítványait is képviselhettük. Ez alkalommal láttam utoljára özvegyét, ki iránt mindenkor igaz szeretettel viselkedett.

Déva nagy szülőttének, *Salamon* Ferencnek mellszobra Budapesten a M. T. Akadémia palotája előtt, a gróf Széchenyi István és Deák Ferenc szobrával ékesített téren áll. Ez az elhelyezés egymaga is mutatja, a nemzet, ha életében nem is, halálában hogyan értékelte és becsülte meg az ő tudományos munkásságát.

Dr. Márki'Sándor